

วิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิในเขตลุ่มน้ำหนองเชียง

Route survival of farmers Chaiyaphum Province in the Nongkeung watershed

ว่าที่ร้อยตรี สุริยะ หาญพิชัย¹, ดร.วารภรณ์ ทรัพย์รวงทอง²

^{1,2}อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

E-mail address: hanpichai@hotmail.com, waraporn.ns@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์และเงื่อนไขของการดำรงอยู่ ตลอดจนวิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเชียง ผลการศึกษาพบว่า (1) ชุมชนมีลักษณะการสร้างบ้านของชุมชนที่มักเลือกทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีแม่ลำค้ำๆ ไหลผ่าน มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ ที่เอื้อต่อการยังชีพ (2) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยการผลิต การทำนามีปัจจัยการผลิตที่สำคัญได้แก่ ที่ดิน ปุ๋ย และพันธุ์ข้าว เทคโนโลยีการที่มีความสะดวกสบาย นอกจากนี้ยังมีปัจจัยการเงิน ปัจจัยด้านนโยบายของรัฐ และปัจจัยด้านวิถีการดำเนินชีวิต จึงทำให้ชาวนาจังหวัดชัยภูมิ ยังคงทำนาอยู่ และ (3) ชาวนามีการปรับตัวการหารายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพรับจ้างในภาคการเกษตรและอาชีพก่อสร้างนอกฤดูกาลทำนา และระบบชลประทานที่ดีขึ้น สังคมชาวนาในลุ่มน้ำหนองเชียงยังคงความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน และการหันกลับมาดูแลรักษาที่ดิน การส่งเสริมสืบทอดวิถีชีวิตชาวนา

คำสำคัญ: วิถีทางรอด, ชาวนา, การดำรงอยู่

Abstract

This article aims to study for the situation and conditions of existence. As well as means of survival Farmer Chaiyaphum Province in the basin swamp sass. The study found that: (1) Creating a community of communities, often located in the lowlands, whose main river through a major resource and environmental integrity, (2) Water for agriculture and an abundance of natural resources, production factor. The farm inputs, including fertilizer, land and rice. The comfortable Technology that there is also Monetary factors. There are also financial factors, Factors state policy, and lifestyle factors. As a result, farmers in Chaiyaphum Continued to live, and (3) Farmers have to adjust to earning more from, workers in agriculture, construction and professional off-season farming and an improved irrigation system. Farmers in the Upper Basin Marsh bigwig still caring relationship with each other and the return of land preservation. Promoting successors farmers living.

Keywords: Route survival, farmers, Existence

บทนำ

ประเทศไทยมีลักษณะภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม จากอดีตจนถึงปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศเป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งนาข้าว ซึ่งพบได้มากทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอาชีพชาวนา ที่มีต่อประเทศและคนในประเทศ เปรียบเหมือนกระดูกสันหลังของชาติ (สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคกลาง, 2553, หน้า 1) ในอดีตข้าวกับสังคมไทยมีคุณค่ามากกว่าการเป็นเพียงอาหารของทุกคน แต่เป็นความสำคัญเชิงวัฒนธรรมของวิถีชีวิต แต่เมื่อข้าวมีการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณค่ามาสู่มิติเศรษฐกิจ แต่ชาวนาผู้ปลูกข้าวกลับยากลำบากมากขึ้นกว่าในอดีต ความมั่นคงทางอาหารหายไป จากที่เคยมีข้าวมีปลากิน มาเป็นซื้อข้าวซื้อปลากิน หนี้สินเพิ่มพูน ปรากฏการณ์ที่ดินหลุดมือชาวนาไปเป็นของนายทุนและองค์กรให้กู้สินเชื่อนี้เห็นได้ไม่ยาก ตักตักศรีชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิตอาหารของสังคมล้นหลาม เห็นได้จากชาวนาส่วนใหญ่ไม่ยอมให้ลูกหลานตนเองมีอาชีพเป็นชาวนา เพราะความเหนื่อยยากและหมดหวังในชีวิตชาวนาที่ประสบอยู่ เป็นแรงขับให้ชาวนาส่งลูกหลานเรียนเพียงหวังให้พ้นจากชีวิตชาวนา ทั้งที่ชาวนาเป็นผู้ทำหน้าที่ผลิตอาหารปลูกข้าว และผลิตสินค้าที่ทำรายได้ให้ประเทศไทย กำลังต้องเผชิญปัญหาซ้ำซ้อนหลายเรื่อง ราคาข้าวเป็นความหวังเดียวของเกษตรกรที่จะมีรายได้และมีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะวิถีการผลิตเพื่อขายได้ส่งผลให้การพึ่งตนเองลดลง การเกษตรเชิงพาณิชย์ส่งเสริมการใช้สารเคมีจำนวนมากในการผลิต ซึ่งได้ทำลายความ

อุดมสมบูรณ์ของอาหารตามธรรมชาติ และเพิ่มต้นทุนการทำนาของเกษตรกร อีกประการหนึ่งชาวนาเป็นผู้ผลิตข้าวก็จริง แต่กลไกการตลาดเป็นของพ่อค้าคนกลาง ซึ่งซับซ้อนมากขึ้นจากพ่อค้าในประเทศเพิ่มพ่อค้าต่างประเทศในระบบตลาดโลกเข้ามาอีกด้วยท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจปัจจุบัน ปัญหารูปรธรรมสำคัญที่ปรากฏมาตลอดคือปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งเป็นการไม่ยุติธรรมอย่างมาก (ศจินทร์ ประชาสันต์ และคณะ, 2555) ทั้งที่ชาวนาต้องลำบากดูแลพืชผลแต่กลับได้ผลตอบแทนน้อยนิดจนบางครั้งเกือบจะขาดทุนด้วยซ้ำ แม้ว่าราคาข้าวจะไม่เพียงพอดต่อภาระค่าใช้จ่ายของชาวนา ไม่มีทางที่ชาวนาจะยังชีพอยู่ได้ จึงต้องไปหาอาชีพเสริมทำเพื่อหาเงินทุนมาทำนา และใช้จ่ายในครัวเรือนต่อ แต่ชาวนาก็ยังคงต้องทำนาต่อไปเนื่องจากเป็นอาชีพที่ทำสืบต่อกันมานาน มีฐานความรู้และความชำนาญเป็นอย่างดี การจะให้ชาวนาปรับเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นคงไม่ถนัดเท่า (สุพัตรา โอทาศรี, 2554, หน้า 1-2)

จากปัญหาและความผันผวนของชาวนาตลอดจนความอ่อนแอของชาวนาในปัจจุบัน ที่ทำให้ชาวนาบางส่วนเกิดกระบวนกรที่นำไปสู่การปรับตัวมาสู่เกษตรกรรมทางเลือก เกิดการเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรรมการเกษตร โดยการใช้ทั้งปัญญาอินทรีย์ ปุ๋ยน้ำหมัก เข้ามาช่วยลดต้นทุนในการผลิต ซึ่งการเรียนรู้เหล่านี้เกิดจาก การแลกเปลี่ยนความรู้จากทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองได้ (กฤษณา งามกมล, 2552) วิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาลักษณะการดำรงอยู่ของชาวนา การปรับเปลี่ยนและพัฒนาของชาวนาที่ทำให้

ครอบครัวของชาวนาสามารถดำรงอยู่รอดในสภาพการณ์ที่โลกได้เปลี่ยนไป จึงเป็นการศึกษาถึงสภาพสถานการณ์การดำรงอยู่ของชาวนาชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง แนวทางการอยู่รอดของเกษตรกรไทยในจังหวัดชัยภูมิว่าสามารถอยู่รอดได้อย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการเสริมสร้างการและแก้ปัญหาความอ่อนแอของชาวนาในการเพิ่มโอกาสและศักยภาพของเกษตรกรตลอดจนการส่งเสริมนโยบายและระบบบริหารจัดการภาครัฐที่เหมาะสมกับการพัฒนาการเกษตร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์และเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชาวนาชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง
2. เพื่อศึกษาวิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านประชากรกลุ่มเป้าหมาย ในการวิจัยครั้งนี้ได้ทำการศึกษาข้อมูลจากชาวนาจังหวัดชัยภูมิ ในเขตลุ่มน้ำหนองเขื่อง จำนวน 215 ครอบครัว
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาเฉพาะ ชาวนาที่ทำนาอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง ตำบลกุดตุ้ม อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ
3. ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาข้อมูลสภาพการณ์ดำรงอยู่และ เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชาวนาในจังหวัดชัยภูมิ และวิถีเพื่อความอยู่รอดของชาวนาในจังหวัดชัยภูมิ โดยใช้การศึกษาแบบองค์ภาพรวม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

โดยมีแนวคิดการวิจัย กระบวนการสังเกตวิถีชีวิตของชาวนาทางด้านสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม แล้วพรรณนาโดยละเอียดเกี่ยวกับสภาพการณ์ สิ่งแวดล้อม พฤติกรรม ความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ ทศนคติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและอื่นๆ อันเป็นผลมาจากพฤติกรรมของชาวนาที่เป็นผลให้ชาวนาสามารถดำรงอาชีพทำนาได้ โดยใช้กรอบแนวคิดการศึกษาแบบองค์รวม เพื่อเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลโดยมุมมองของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวนา ครั้งนี้จะพินิจจากรูปการณ์และผลต่อเนื่องในการปฏิสัมพันธ์หรือปะทะประสานกับแรงผลักดันจากภายนอกของชุมชนชาวนา โดยปรับใช้แนวคิดในการปรับตัวทางเศรษฐกิจ การปรับตัวทางสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวทางวัฒนธรรม ไปทำความเข้าใจลักษณะรูปการณ์และลำดับขั้นตอนดังกล่าว ไม่ว่าในแง่ของการต่อสู้ต่อต้าน หลีกหนี คล้อยตาม หรือเปลี่ยนแปลง ตลอดจนถึงรูปธรรมในการปรับใช้ระบบความรู้ และภูมิปัญญาประยุกต์ระบบคุณค่า ยกระดับทางเศรษฐกิจปรับเปลี่ยนทางสังคม และวิถีทางรอดของชาวนา

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัยเป็นการประยุกต์ใช้ระเบียบวิจัยสนามทางมานุษยวิทยา (Anthropology field Work) โดยใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) เพื่อศึกษาบริบทและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง และการประยุกต์ใช้การวิจัยอนาคตแบบชาติพรรณนารรณนา (Ethnographic Future Research) โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อ

ศึกษาวิถีทางรอดของชาวนาชัยภูมิ (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2544)

ประชากรกลุ่มเป้าหมาย ประชากรกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา คือ ชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเชียง จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 215 ครัวเรือน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ตัวแทนชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเชียง จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 30 คน ผู้นำชุมชนจำนวน 5 คน โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (1) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้ศึกษาจะทำการสังเกตเพื่อศึกษาริบทและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง สภาพทั่วไปของชาวนาตามความเป็นจริง เช่น ลักษณะความชีวิตความเป็นอยู่ การทำนา เป็นต้น รวบรวมข้อมูลโดยการจดบันทึกตามประเด็นที่กำหนดไว้และถ่ายภาพ ใช้แนวทางศึกษาแบบองค์ภาพรวมสังเกตทุกแง่ทุกมุม ศึกษาในกิจกรรมทุกด้านของเกษตรกรชาวนาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเกิดการตาย นิทานชาวบ้าน และนิยายปรัมปรา พิธีกรรมต่างๆ การปกครองหรือควบคุมทางสังคม โดยถือว่าพฤติกรรมทุกด้านของชาวนามีความสำคัญ ในการที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวนาโดยทั่วไปได้ (2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับชาวนา และผู้นำชุมชน โดยการสร้างความเป็นกันเองกับผู้รับการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ และขออนุญาตบันทึกเสียงการสัมภาษณ์เพื่อรักษาเวลาในการบันทึกข้อมูล หากผู้วิจัยต้องการข้อมูลเพิ่มเติมก็สามารถ

สัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆ ที่ต้องการได้ เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล เริ่มจากการเข้าสู่สนามและการกำหนดบทบาทผู้วิจัย (Entry to the field & Establishing the role) โดยกำหนดบทบาทของผู้วิจัยเป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในสังคมชาวนานั้น เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล (Collecting Data) เพื่อศึกษาสถานการณ์การดำรงอยู่ของชาวนา และเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของเกษตรกรชาวนาในจังหวัดชัยภูมิ

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) มาตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าซึ่งคุณภาพ (Triangulation) โดยใช้การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) คือ การตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้รับมานั้นถูกต้องจาก 3 แหล่ง คือ แหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกัน และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological triangulation) คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน พร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytical induction) การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมปรากฏการณ์ และใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) เป็นการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงบรรยายโดยการประมวลข้อสรุปตามประเด็นต่างๆ

จรรยาบรรณในการวิจัย ในการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลและข้อเท็จจริงด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้หลักการ

รักษาลิทธิของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ ด้วยการป้องกัน สิ่งที่น่าคิดว่าจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ให้ข้อมูล โดยให้เกียรติและสร้างความไว้วางใจ และขอความร่วมมือให้การดำเนินการสัมภาษณ์ให้เป็นไปด้วยความเต็มใจของผู้ให้ข้อมูล พร้อมทั้งตระหนักและยึดถือเป็นแนวปฏิบัติเป็นจรรยาบรรณในการเก็บข้อมูลในครั้งนี้

ผลการวิจัย

1. สถานการณ์ของการดำรงอยู่ของชาวนาชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง จากการศึกษาพบว่า

บริบทของชุมชน มีลักษณะการสร้างบ้านของชุมชนตั้งแต่สมัยอดีตมักเลือกทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีแม่ลำคูลๆ ไหลผ่าน เช่น แม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำสงคราม ฯลฯ รวมทั้งอาศัยอยู่ตามริมหนอง บึง ห้วย ถ้าตอนใดน้ำท่วมถึงก็จะขยับไปตั้งอยู่บนโคกหรือเนินสูง ดังนั้นชื่อหมู่บ้านในชัยภูมิจึงมักขึ้นต้นด้วยคำว่า “โคก โนน หนอง” เป็นส่วนใหญ่ ลักษณะหมู่บ้านนั้นมักจะอยู่รวมกันเป็นกระจุก

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเขื่องที่ในอดีตมักเลือกทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพ ซึ่งมีองค์ประกอบ ที่สำคัญคือ บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาข้าว มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจึงยังคงสมบูรณ์

ภูมิปัญญา ชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเขื่องมีภูมิปัญญาในการทำประมงและข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ลอบ ไล่ ไร่หาปลา ตลอดจนนิยมนำปลาที่หาได้มาทำปลาร้าเพื่อเก็บไว้รับประทานในหน้าแล้ง

ทัศนคติ ค่านิยม ชาวนาในเขตลุ่มน้ำหนองเขื่องมีสังคมเครือญาติ มีค่านิยมทำยุ่งข้าวไว้ใกล้เรือน บางแห่งทำเพิงต่อจากยุ้งข้าว มีเสารับมุงด้วยหญ้าหรือแป้นไม้ มีค่านิยมเชื่อในบาปบุญและผูกพันกับพระพุทธศาสนา นิยมจัดงานทำบุญที่เสียค่าใช้จ่ายสูง

ความเชื่อ ประเพณี ชาวนาในลุ่มน้ำหนองเขื่องมีความเชื่อในอำนาจลี้ลับที่เหนือธรรมชาติ และเชื่อในการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพ สิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษ และเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้น สำหรับความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนัก มีการนับถือ“ผีบ้าน”และผีป่า ตูถุกษยามในการลงทำนา การแต่งงาน ตลอดจนการปลูกเรือน

2. ปัญหาและอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของชาวนาในจังหวัดชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง (1) ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ และภัยทางธรรมชาติ (2) ความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต ความต้องการใช้เงินทุนจึงจำเป็นต้องขายให้กับพ่อค้าคนกลาง แม้ราคาจะต่ำกว่าก็ตาม (3) ปัจจัยการผลิตที่มีราคาสูง และ (4) ปัญหาจากการสนับสนุนเชิงนโยบายของรัฐบาล ที่ทำให้ต่อไปชาวนาจะไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จะรอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

3. **เงื่อนไขของการดำรงอยู่**ของชาวนาชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยแหล่งน้ำ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ชาวนาใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ น้ำฝน แม่น้ำ คลองน้ำฝน และแหล่งน้ำจากระบบชลประทาน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้ชาวนาจังหวัดชัยภูมิ ยังคงทำนาอยู่ ปัจจัยการผลิต การทำนามีปัจจัยการผลิตที่สำคัญได้แก่ ที่ดิน ปุ๋ย และพันธุ์ข้าว โดยชาวนาส่วน

ใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินเองจึงทำให้ต้องประกอบอาชีพทำนาเนื่องจากความเชื่อ และความรู้ที่ไม่ชำนาญการผลิต การเกษตรอย่างอื่น ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีเนื่องจากค่านิยม การใช้สารเคมีที่เห็นผลเร็ว รวมทั้งการที่ชาวนาเร่ง การผลิต ขณะที่ชาวนาบางส่วนหันมาใช้ปุ๋ยคอกและ ปุ๋ยชีวภาพเพื่อช่วยให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์และช่วย ลดต้นทุนในการผลิต ใช้ข้าวพันธุ์สูงเสริมซึ่งเป็นพันธุ์ ข้าว ชาวนาส่วนใหญ่ใช้พันธุ์ข้าวตามความนิยมของ ตลาด และบางส่วนมีการใช้พันธุ์ข้าวที่นิยม รับประทานบ้าง ชาวนาส่วนใหญ่เก็บพันธุ์ข้าวไว้ทำ พันธุ์ สำหรับเกษตรกรที่เก็บพันธุ์ข้าวปลูกจะเก็บใน กระสอบปุ๋ยไว้ในยุ้งฉาง และซื้อพันธุ์ข้าวจากราชากร หรือชาวนาด้วยกันเองหรือบริษัทเอกชน ปัจจุบัน เทคโนโลยีการผลิต ในปัจจุบันใช้แรงงานของคนเพียง อย่างเดียวไม่เพียงพอ จึงต้องการใช้เครื่องจักรกลที่ ทันสมัยในการผลิต เช่น เครื่องสูบน้ำ รถไถนา เครื่อง เกี่ยวหวด เป็นต้น แทบไม่มีการใช้แรงงานคนเพียง อย่างเดียวแล้ว การทำนาจึงมีความสะดวกสบายกว่า ในอดีตที่ผ่านมา ชาวนามีแนวโน้มที่จะใช้บริการ การเกษตรมากขึ้น

4. วิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิ จาก การศึกษาพบว่า ชาวนาชัยภูมิในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนอง เชื่อมมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตกับการพัฒนาอาชีพ โดยศึกษาพบว่า ลักษณะของชาวนา กระบวนการทำ นาและรูปแบบการทำนาได้เปลี่ยนไป ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่มีอายุเฉลี่ยวัยกลางคนโดยมีอายุเฉลี่ย ที่ 50 ปี มีการศึกษาเพียงระดับประถม ชุมชนชาวนามี ลักษณะเป็นสังคมผู้สูงวัยและเด็ก เนื่องจากลูกหลาน ของชาวนาต่างพากันเข้าไปทำงานอุตสาหกรรมใน เมือง ทำให้ขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตร มีการ

ทำการเกษตรตามความเคยชิน พื้นที่ทำนาของชาวนา ส่วนใหญ่มีขนาดกลางค่อนข้างเล็ก ทำให้ขาด ประสิทธิภาพในการผลิตและขาดความมั่นคงในอาชีพ การทำนาในพื้นที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อบริโภคและขาย ผลผลิตส่วนเกิน แม้ว่าพื้นที่ทำนามีแหล่งน้ำเพื่อ การเกษตรค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ แต่ยังมีปัญหาที่สำคัญ ของชาวนายังคงเป็นเรื่องของศัตรูพืช ต้นทุนการผลิต รายได้ที่ต่ำกว่าราคาขายข้าว และการเพิ่มผลผลิตต่อ ไร่

ด้านเศรษฐกิจ ชาวนาจังหวัดชัยภูมิยังคง ดำรงอยู่และยังคงทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยส่วนใหญ่ มักขายข้าวให้กับโรงสีโดยตรงหรือขายให้กับโครงการ ของรัฐ มีรายได้ไม่พอใช้เนื่องจากราคาผลผลิตข้าว ตกต่ำ ขาดการเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่ใช้ในกระบวนการ ผลิตและเก็บเกี่ยว แต่เนื่องจากระบบชลประทานที่ดี ขึ้น แต่แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่จำกัด ทำให้ชาวนา สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวนาสามารถทำนาปี และนาปรังได้ การผลิตค่อนข้างเปลี่ยนเป็นเชิง พาณิชยกรรมมากขึ้น ผนวกกับแรงงานภาคเกษตรที่ลดลง ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงาน บริการการเกษตร จึงมี การกู้ยืมเงินมาใช้ในการผลิตจนมีสภาพหนี้สินส่วนตัว โดยจากการศึกษาายังพบว่า ชาวนาที่ทำนาในปัจจุบัน ทั้งที่มีที่นาเป็นของตนเองหรือเช่า ได้ทำนาโดยใช้ วิธีการจ้างงานแรงงานและบริการการเกษตร เช่น การเตรียมดิน การปักดำ การฉีดป้องกันและกำจัด ศัตรูพืช และการเก็บเกี่ยว โดยส่วนใหญ่จะใช้รถเกี่ยว หวดข้าวในการเก็บเกี่ยว ชาวนามีการใช้เทคโนโลยี เพื่อการทำนามาอย่างต่อเนื่อง มีแนวโน้มนิยมทำนา หว่านเนื่องจากค่าแรงงานมีราคาสูงขึ้น และการขาด แคลนแรงงานนำไปสู่วิถีชีวิตและอาชีพการรับจ้างทำนา

การปรับตัวของชาวนา พบว่า ชาวนามีการหารายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพรับจ้างในภาคการเกษตรและอาชีพก่อสร้างนอกฤดูการทำนา การทำนาของชาวนาในปัจจุบันมีทั้งส่วนที่จ้างและทำเอง แต่มีเพียงส่วนน้อยมากเท่านั้นที่ทำเองทั้งหมด ความจำเป็นต้องใช้เงินทุนสูงเพื่อการซื้อหาปัจจัยการผลิต ค่าจ้างแรงงาน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมี และเรื่องจักรกล ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาแหล่งทุนการเงินจากภายนอก โดยส่วนใหญ่เป็นลูกค้าของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้านมากกว่าเงินกู้ธนาคารอื่น เกษตรกรมีการลดต้นทุนการผลิตโดยใช้ปุ๋ยคอก และปุ๋ยชีวภาพ

ด้านสังคม สังคมชาวนาในกลุ่มน้ำหนองเขื่อง ยังคงความเอื้ออาทรแบบวิถีชีวิตชุมชนยังคงมีอยู่ จากการสำรวจพบว่าเกษตรกรชาวนาในยังคงมีความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกันภายในชุมชนอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่หมู่บ้านจัดขึ้น ความเป็นชุมชน และการเคลื่อนตัวสู่ชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ ชาวนามีความตื่นตัวต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น และระบบนิเวศของการทำนาเริ่มฟื้นตัวอย่างเห็นได้ชัด จากการหันกลับมาดูแลรักษาที่ดิน แต่พฤติกรรมการเผาฟางของชาวนาอันเกิดจากความสะดวกในการทำนาในครั้งต่อไปยังคงเป็นปัญหาสำคัญ สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันได้เข้ามามีส่วนสำคัญในสังคมชาวนา เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัยใช้ไฟฟ้า ทู่นแรง และช่วยประหยัดเวลา อุปกรณ์เครื่องมือที่เป็นแบบฉบับได้แก่ หม้อหุงข้าวไฟฟ้า โทรทัศน์ ตู้เย็น เครื่องฉีดยา โทรศัพท์มือถือ การรับรู้ข่าวสารกว้างไกลผ่านรายการข่าววิทยุ และโทรทัศน์

ด้านวัฒนธรรม จุดมุ่งหมายของการทำนาในปัจจุบัน เพื่อบริโภคเก็บไว้กินบ้างและขายทำกำไรเป็นหลัก เนื่องจากชาวนายังคงมียุ่งฉางเก็บเก็บข้าวไว้กิน และชาวนาต้องการเงินสด โดยเร็วเพื่อจะได้ทำรอบต่อ จึงนิยมขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยว ส่วนที่จะกินก็ซื้อจากร้านค้า ความกังวลมักเป็นเรื่องต้นทุนปัจจัยการผลิตสูง หรือราคาข้าวตก ความเชื่อและพิธีกรรม ส่วนใหญ่ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมอย่างเป็นกิจจะลักษณะ แต่บางบ้านยังมีพิธีกรรมเล็กๆ น้อยๆ เช่น การตั้งศาลแม่โพสพในแปลงนา สิ่งสำคัญคือการส่งเสริมและสืบทอดวิถีชีวิตชาวนา โดยปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่มีวัยเลยกกลางคน เนื่องจากค่านิยมความเชื่อทำให้ชาวนามุ่งส่งเสียลูกหลานให้มีความรู้สูง (ระดับปริญญา) จึงมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ต้องกรำแดดกรำฝนแบบการทำนา มากกว่า เช่น งานราชการ บริษัท หรือโรงงานอุตสาหกรรม และมีความเชื่อว่ามีโอกาสน้อยมากที่ลูกหลานจะรับช่วงอาชีพทำนาต่อ

5. แนวโน้มและสภาพอนาคตของชาวนา จากการศึกษาพบว่า แนวโน้มการทำนาในรูปเกษตรพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะนำมาซึ่งความอ่อนแอ และยากไร้ของชาวนา อันเนื่องมาจากการบริโภคนิยม การขาดความต่อเนื่องของกลุ่มชาวนารุ่นใหม่ การเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินและการคุกคามจากนายทุน ซึ่งหมายความว่าหากชาวนาจะอยู่รอดได้อย่างมีคุณภาพชีวิตแล้ว กิจกรรมการทำนาจะต้องเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะต้องสามารถแข่งขันได้ และอยู่รอดได้ ทางออกที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นคือ ชาวนาจะต้องมีประสิทธิภาพในการผลิต (Productivity) สูงขึ้นอย่างมาก การผ่านพ้นดังกล่าวจำเป็นต้องมีการ

วางแผนการผลิต ใช้พื้นฐานในการดำรงชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ลดต้นทุนการผลิต ปรับใช้เทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม รวมทั้งประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างรายได้ มีความคาดหวังและทัศนคติต่ออาชีพของชาวนาที่ต่ำ มุ่งให้ลูกหลานมีการศึกษาสูงขึ้น แต่ก็เห็นว่าลูกหลานจะทำนายน้อยลงแม้ว่าชาวนาจะมีรายได้ไม่สูงมากนัก แต่ก็เห็นว่าชาวนาชอบชีวิตปัจจุบัน และมุ่งพัฒนาการเกษตรบนพื้นฐานของความรู้ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวโน้มภาคการผลิตและการทำนาเพื่อการค้าเป็นแนวโน้มหลักที่ครอบงำวิถีชีวิตชาวนาอย่างชัดเจน ชาวนาที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ นอกจากทักษะความสามารถในการทำการเกษตรและประสบการณ์ในการวางแผนขั้นพื้นฐาน จึงต้องยึดหลักปรัชญาที่เหมาะสมที่สุดในการดำเนินชีวิตตามแบบวิถีเพื่อความอยู่รอดเป็นหลัก ยึดในการขับเคลื่อนกระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนา คือ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งชาวนาต้องพยายามแสวงหาโอกาส พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ การติดตามข้อมูลข่าวสาร และการฝึกอบรม เป็นอีกเหตุผลที่จะทำให้ชาวนาจังหวัดชัยภูมิอยู่รอดได้ และเป็นชาวนาผู้ทรงเกียรติ ที่ไม่รอคอยความช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว

สรุปและอภิปรายผล

สถานการณ์ของการดำรงอยู่ของชาวนาชัยภูมิ ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง จากการศึกษาพบว่าชุมชนมีลักษณะการสร้างบ้านของชุมชนที่มักเลือกทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีแม่น้ำสำคัญๆ ไหลผ่าน มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ ที่เอื้อต่อการยังชีพซึ่งมีองค์ประกอบ ที่สำคัญคือ บริเวณที่ราบลุ่ม เป็น

พื้นที่เหมาะในการทำนาข้าว สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจึงยังคงสมบูรณ์ มีภูมิปัญญาในการทำประมงและข้าวของเครื่องใช้ เช่น ลอบ ไซ ไร่หาปลา โดยนิยมนำปลาที่หาได้มาทำปลาร้าเก็บไว้รับประทานในหน้าแล้ง มีทัศนคติและค่านิยมเชื่อในบาปบุญและผูกพันกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อ ประเพณี มีความเชื่อในอำนาจลี้ลับที่เหนือธรรมชาติ และเชื่อในการทำมาหาเลี้ยงชีพ

เงื่อนไขของการดำรงของชาวนาชัยภูมิ ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหนองเขื่อง พบว่า ปัจจัยแหล่งน้ำ แหล่งน้ำจากระบบชลประทาน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยการผลิต การทำนามีปัจจัยการผลิตที่สำคัญได้แก่ ที่ดิน ปุ๋ย และพันธุ์ข้าว โดยชาวนาส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินเองจึงทำให้ต้องประกอบอาชีพทำนาเนื่องจากความเชื่อ และความรู้ที่ไม่ชำนาญการผลิตการเกษตรประเภทอื่น ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีเนื่องจากค่านิยมการใช้สารเคมีที่เห็นผลเร็วขณะที่ชาวนาบางส่วนหันมาใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยชีวภาพเพื่อช่วยลดต้นทุนในการผลิต ใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมซึ่งเป็นพันธุ์ข้าว ชาวนาเก็บพันธุ์ข้าวไว้ทำพันธุ์ สำหรับเกษตรกรที่เก็บพันธุ์ข้าวปลูกจะเก็บในกระสอบปุ๋ยไว้ในยุ้งฉาง และซื้อพันธุ์ข้าวบ้างบางส่วน นอกจากนี้ปัจจัยเทคโนโลยีการผลิตที่มีความสะดวกสบายกว่าในอดีตที่ผ่านมา ชาวนามีแนวโน้มที่จะใช้บริการการเกษตรมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของชาวนา คือ ปัจจัยการเงิน ปัจจัยด้านนโยบายของรัฐ และปัจจัยด้านวิถีการดำเนินชีวิต จึงทำให้ชาวนาจังหวัดชัยภูมิ ยังคงทำนาอยู่ สุกพัตชาโอทาศรี (2554) ศึกษาพบว่า เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชาวนาไทยในจังหวัดลพบุรี สามารถแบ่งเป็น 2

กลุ่มปัจจัย คือ (1) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของ ชาวนาไทย ได้แก่ ปัจจัยด้านที่ดินและแหล่งน้ำ ปัจจัย ด้านวิธีการทำนา ปัจจัยด้านการเงิน ปัจจัยด้านนโยบาย และปัจจัยด้านวิถีการดำเนินชีวิต และ (2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลิกทำนาของชาวนาไทย ได้แก่ ปัจจัย ด้านการย้ายถิ่น ปัจจัยด้านความหลากหลายของ อาชีพในจังหวัดลพบุรี และปัจจัยด้านการสืบทอดของ ลูกหลาน

วิถีทางรอดของชาวนาจังหวัดชัยภูมิ

กระบวนการทำนาและรูปแบบการทำนาได้เปลี่ยนไป ในปัจจุบันชาวนาสวนใหญ่มีอายุเฉลี่ยวัยกลางคนโดยมี อายุเฉลี่ยที่ 50 ปี มีการศึกษาเพียงระดับประถม ชุมชนชาวนามีลักษณะเป็นสังคมผู้สูงวัยและเด็ก เนื่องจากลูกหลานของชาวนาต่างพากันเข้าไปทำงาน อุตสาหกรรมในเมือง มีจุดมุ่งหมายเพื่อบริโภคและ ขายผลผลิตส่วนเกิน ปัญหาที่สำคัญของชาวนายังคง เป็นเรื่องของศัตรูพืช ต้นทุนการผลิต รายได้ที่ต่ำกว่า ราคายาฆ่า และการผลิต

ด้านเศรษฐกิจ พบว่า ชาวนามีการปรับตัว การหารายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพรับจ้าง ในภาคการเกษตรและอาชีพก่อสร้างนอกฤดูการทำ นา การทำนาของชาวนาในปัจจุบันมีทั้งส่วนที่จ้างและ ทำเอง แต่มีเพียงส่วนน้อยมากเท่านั้นที่ทำเองทั้งหมด ระบบชลประทานที่ดีขึ้นทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้ ปีละ 2 ครั้ง ความจำเป็นต้องใช้เงินทุนสูงเพื่อการซื้อ หารปัจจัยการผลิต ค่าจ้างแรงงาน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมี และเรื่องจักรกล ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพา แหล่งทุนการเงินจากภายนอก โดยส่วนใหญ่เป็นลูกค้า ของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้าน มากกว่าเงินกู้ในระบบอื่น เกษตรกร

มีการลดต้นทุนการผลิตโดยใช้ปุ๋ยคอก และปุ๋ยชีวภาพ สอดคล้องกับ สุพัตชา โอทาศรี (2554) ที่ศึกษาพบว่า จำนวนชาวนาที่อยู่ในพื้นที่เขตชลประทานเพิ่มขึ้นจาก เดิม เนื่องจากการมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์พื้นที่ เหมาะสมแก่การทำนา

ด้านสังคม สังคมชาวนาในกลุ่มน้ำหนองเขื่อง ยังคงความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกันภายใน ชุมชนอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมต่างๆ ที่หมู่บ้านจัดขึ้น ความเป็นชุมชน และการเคลื่อนตัวสู่ชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ ชาวนายังคงมี ชีวิตอย่างมีความสุข ชาวนามีความตื่นตัวต่อการ รักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น และระบบนิเวศน์ของการทำ นาเริ่มฟื้นตัว จากการหันกลับมาดูแลรักษาที่ดิน สอดคล้องกับงานวิจัยของ มณีมัย ทองอยู่ (2546) ที่ ศึกษาพบว่า สังคมชาวนายังคงความสัมพันธ์แบบเอื้อ อาทรซึ่งกันและกัน

ด้านวัฒนธรรม สิ่งสำคัญคือการสืบทอดวิถี ชีวิตชาวนา โดยปัจจุบันชาวนาสวนใหญ่มีวัยเฉลี่ย กลางคน เนื่องจากค่านิยมความเชื่อทำให้ชาวนามุ่งสง เสียดลูกหลานให้มีความรู้สูง (ระดับปริญญา) จึงมี ทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ต้องกรำแดด กรำฝนแบบการทำนา มากกว่า เช่น งานราชการ บริษัท หรือโรงงานอุตสาหกรรม และมีความเชื่อว่ามี โอกาสน้อยมากที่ลูกหลานจะรับช่วงอาชีพทำนาต่อ

แนวโน้มและภาพอนาคตของชาวนา ชาวนา ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ นอกจากทักษะ ความสามารถในการทำการเกษตรจะต้องยึดหลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และพยายามแสวงหา โอกาส พัฒนาเปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับ พัชรพรธ ญาโน (2552) ศึกษาพบว่า หลักคิดและแนวทางในการ

ดำเนินชีวิตของเกษตรกรแบบผสมผสานสอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรกรแบบผสมผสานมีการขยายผลความสำเร็จของตนเองเพื่อเชื่อมโยงกับสังคม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1. ควรมีการสร้างเสริมความรู้ความสามารถของชาวนาอย่างต่อเนื่องด้วยการศึกษาตามความสนใจให้รู้จักบริหารความเสี่ยงจากการตัดสินใจภายใต้กลไกราคาที่เป็นไปตามกลไกตลาด
2. ส่งเสริมการรวมตัวของชาวนาและสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มเกษตรกรชาวนาในรูปแบบต่างๆ ทั้งวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกร และสหกรณ์การเกษตร

เอกสารอ้างอิง

กฤษณา งามกมล. (2552). *ภาวะสุขภาพและพฤติกรรมความปลอดภัยในการทำงานของเกษตรกรชาวนา*.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ชัยนต์ วรธนะภุติ. (2544). การวิจัยทางมานุษยวิทยา ทักษะทางทฤษฎี วิธีการวิจัยและการสะท้อนภาพความจริง, *วารสารวิธีวิทยาการวิจัย*, 14(3), (กันยายน-ตุลาคม 2544); หน้า 231-250.

พัชรพรรณ ยานโน. (2552). *วิถีชีวิตกับการพัฒนาอาชีพของเกษตรกรแบบผสมผสานในจังหวัดชุมพร*. บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มณีมาศ ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย: กรณีชาวนากลุ่มน้ำพอง*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศจินทร์ ประชาสันต์ และคณะ. (2555). *ทางเลือกทางการตลาดของชาวนา: ผลกระทบเชิงโครงสร้างต่อความไม่เป็นธรรมและการกระจายผลประโยชน์*. มูลนิธิเกษตรกรยั่งยืน (ประเทศไทย) สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุพัตรา โอทาศรี. (2554). *การดำรงอยู่ของอาชีพชาวนาไทย: กรณีศึกษาชาวนาจังหวัดลพบุรี*. สถาบันบัณฑิตพัฒนศาสตร์.

3. ภาครัฐควรส่งเสริมให้การเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้เทคนิคการผลิตที่เหมาะสมและทันสมัย

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเกี่ยวกับความต้องการและปัจจัยที่จะสนับสนุนให้เกษตรกรชาวนาเป็นผู้ที่มีความมั่นคงทางอาชีพและรายได้
2. ควรศึกษาเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงในภาคเกษตรกรรมตามพื้นที่โดยคำนึงถึงความหลากหลายทางภูมิประเทศในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ

วารสารรัชต์ภาคย์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 20 กรกฎาคม – ธันวาคม 2559
ได้รับการคัดเลือกเข้าสู่ฐานข้อมูล TCI วารสารกลุ่มที่ 2 (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)

สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคกลาง. (2553). วิธีชีวิตชาวนาภาคกลางใจหทัยใหม่ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลง. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

Name: Acting Sub Lt. Suriya Hanpichai
Address: 19/3 M. 16 T. Kuttum A. Meuang Chaiyaphum
36000
Education: Master of Public Administration
Phitsanulok University
Work: Thepsatri Rajabhat University

